INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENTIFIC RESEARCHERS
ISSN: 3030-332X Impact factor: 9,493 Volume 17, issue 1, Aprel 2026
https://wordlyknowledge.uz/index.php/IJSR worldly knowledge
Index: google scholar, research gate, research bib, zenodo, open aire.
https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG
https://www.researchgate.net/profile/Worldly-Knowledge
https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/3030-332X

FIFO USULI ASOSIDA MAHSULOT BIRLIGI TANNARXINI HISOBLASHNING NAZARIY ASOSLARI

B.F. Boronov
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Buxgalteriya xisobi kafedrasi, iqtisodiyot fanlari doktori(DSc),
Professor vazifasini bajaruvchi
Nematova Shaxinabonu
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada FIFO (First In, First Out) usuli asosida mahsulot birligi tannarxini aniqlashning nazariy asoslari tizimli ravishda tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – FIFO usulining iqtisodiy mazmunini ochib berish, uning hisoblash mexanizmini asoslash hamda ishlab chiqarish va zaxiralar hisobida qo‘llanish xususiyatlarini aniqlashdan iborat. Maqolada iqtisodiy-mantiqiy tahlil, taqqoslash va umumlashtirish usullaridan foydalanilgan holda FIFO usulining boshqa baholash yondashuvlaridan farqli jihatlari ochib beriladi. Xususan, ushbu usulda mahsulot tannarxi shakllanishi zaxiralarning kirim ketma-ketligiga bog‘liqligi, inflyatsiya sharoitida moliyaviy natijalarga ta’siri hamda hisob siyosatidagi o‘rni asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: FIFO usuli, mahsulot tannarxi, zaxiralar hisobi, ishlab chiqarish xarajatlari, baholash usullari, moliyaviy natijalar, inflyatsiya ta’siri, hisob siyosati, iqtisodiy tahlil, tannarx shakllanishi.

Kirish

Bugungi iqtisodiy sharoitda korxonalarda ishlab chiqarish xarajatlarini to‘g‘ri hisoblash va mahsulot tannarxini aniq belgilash moliyaviy barqarorlikni ta’minlashning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Tannarxni shakllantirishda qo‘llaniladigan hisoblash usullari korxonaning foyda ko‘rsatkichlariga, soliq bazasiga hamda umumiy boshqaruv qarorlariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu nuqtayi nazardan, zaxiralarni baholash va ularning tannarxini aniqlashda qo‘llaniladigan FIFO (First In, First Out) usuli amaliy va nazariy jihatdan muhim o‘rin egallaydi.

FIFO usulining asosiy mohiyati kirim qilingan birinchi mahsulot yoki xomashyo birinchi navbatda sarflanadi degan tamoyilga asoslanadi. Ushbu yondashuv zaxiralar harakatini real iqtisodiy oqimga yaqinlashtirishi bilan ajralib turadi. Ayniqsa, narxlar o‘zgaruvchan sharoitda FIFO usuli orqali hisoblangan tannarx moliyaviy hisobotlarda nisbatan barqaror va izchil natijalarni aks ettiradi.

Shunga qaramay, mazkur usulning amaliy qo‘llanilishi ayrim iqtisodiy holatlarda muayyan cheklovlarni ham yuzaga keltirishi mumkin. Xususan, inflyatsiya jarayonida eski narxlarda kirim qilingan zaxiralar tannarxni sun’iy ravishda past ko‘rsatishi mumkin, bu esa foyda ko‘rsatkichlarining real holatini to‘liq aks ettirmaslik xavfini keltirib chiqaradi. Shu bois FIFO usulining nazariy asoslarini chuqur o‘rganish va uning iqtisodiy oqibatlarini tahlil qilish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Ushbu maqolada FIFO usulining mohiyati, uning hisoblash mexanizmi, boshqa zaxira baholash usullariga nisbatan afzallik va kamchiliklari hamda mahsulot birligi tannarxini aniqlashdagi o‘rni ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari korxonalarda tannarx hisobini takomillashtirish va moliyaviy qarorlar sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Asosiy qism

FIFO (First In, First Out) usuli zaxiralarni baholash va mahsulot birligi tannarxini aniqlashda keng qo‘llaniladigan hisob siyosati yondashuvlaridan biri hisoblanadi. Ushbu usulning nazariy asosini zaxiralarning ishlab chiqarish jarayoniga kirish ketma-ketligi bilan chiqimga chiqarilish ketma-ketligi o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik tashkil etadi. Ya’ni, korxonaga birinchi bo‘lib kirim qilingan xomashyo yoki tayyor mahsulotlar birinchi navbatda sarflanadi, qolgan zaxiralar esa keyingi davrga o‘tkaziladi. Bu yondashuv iqtisodiy oqimlarni tabiiy harakatga maksimal darajada yaqinlashtirishi bilan ajralib turadi.

Nazariy jihatdan FIFO usuli zaxiralar bahosini shakllantirishda tarixiy xarajatlar tamoyiliga tayanadi. Har bir partiya bo‘yicha kirim qilingan mahsulotlar o‘zining haqiqiy sotib olish qiymatida hisobga olinadi va ishlab chiqarish jarayonida ketma-ketlik asosida tannarxga o‘tkaziladi. Shu sababli mahsulot birligi tannarxini hisoblashda eski narxlar avval hisobdan chiqariladi, yangi kirimlar esa keyingi bosqichda aks ettiriladi. Bu jarayon quyidagi mantiqiy bog‘liqlikka asoslanadi: tannarx = sarflangan zaxiralarning kirim narxlari bo‘yicha ketma-ket qiymati / ishlab chiqarilgan mahsulot miqdori.

FIFO usulining eng muhim jihatlaridan biri uning moliyaviy hisobotlarda real zaxira qiymatini nisbatan aniq aks ettirishidadir. Chunki davr oxirida balansda qoladigan zaxiralar so‘nggi xarid qilingan narxlarga yaqin bo‘ladi, bu esa aktivlarning bozor qiymatiga mosligini oshiradi. Shu sababli ushbu usul xalqaro buxgalteriya standartlarida ham keng qo‘llaniladi va amaliyotda ishonchli yondashuv sifatida e’tirof etiladi.

Biroq FIFO usulining amaliy natijalari iqtisodiy sharoitga bevosita bog‘liq. Inflyatsiya mavjud bo‘lgan sharoitda eski, nisbatan arzon narxlardagi zaxiralar tannarxga kiritilishi natijasida foyda ko‘rsatkichlari sun’iy ravishda yuqoriroq chiqishi mumkin. Bu holat soliq yukining oshishiga olib kelishi bilan birga, korxonaning real moliyaviy holatini to‘liq aks ettirmaslik xavfini ham yuzaga keltiradi. Deflyatsiya sharoitida esa aksincha holat kuzatilishi mumkin, ya’ni foyda nisbatan kamaygan ko‘rinishda bo‘ladi.

FIFO usulini boshqa baholash usullari bilan solishtirganda, xususan o‘rtacha tortilgan qiymat (Weighted Average Cost) va LIFO (Last In, First Out) usullari bilan taqqoslaganda, muhim farqlar aniqlanadi. O‘rtacha qiymat usuli barcha zaxiralarni yagona o‘rtacha narxda hisoblashga asoslanadi, bu esa narx o‘zgarishlarining ta’sirini yumshatadi, biroq real oqimni aniq aks ettirmaydi. LIFO usuli esa oxirgi kirim qilingan zaxiralarni birinchi bo‘lib hisobdan chiqaradi, natijada inflyatsiya sharoitida tannarx yuqoriroq, foyda esa pastroq ko‘rinadi. Shu nuqtayi nazardan FIFO usuli real iqtisodiy oqimga yaqinligi bilan ustunlikka ega bo‘lsa-da, daromadlarni baholashda ba’zan iqtisodiy neytrallikni to‘liq ta’minlay olmaydi.

Amaliy jihatdan FIFO usulining qo‘llanilishi korxonalarda inventarizatsiya jarayonini tartibga soladi va zaxiralar harakatini tizimli nazorat qilish imkonini beradi. Bu esa boshqaruv

qarorlarini qabul qilishda aniqlikni oshiradi. Ayniqsa, tez aylanadigan mahsulotlar ishlab chiqaruvchi korxonalarda FIFO usuli zaxiralar eskirishining oldini olish va mahsulot sifatini saqlashda samarali vosita sifatida xizmat qiladi.

Shuningdek, FIFO usuli asosida tannarxni hisoblash jarayonida axborot tizimlarining o‘rni ham muhimdir. Zamonaviy buxgalteriya dasturlarida zaxiralar avtomatik ravishda ketma-ketlik asosida hisobdan chiqariladi, bu esa inson omili ta’sirini kamaytiradi va xatolik ehtimolini pasaytiradi. Natijada moliyaviy hisobotlarning ishonchliligi oshadi.

Umuman olganda, FIFO usuli mahsulot birligi tannarxini aniqlashda nazariy jihatdan asoslangan, amaliyotda keng qo‘llaniladigan va iqtisodiy jihatdan mantiqiy yondashuv hisoblanadi. Biroq uning samaradorligi iqtisodiy muhit, narxlar dinamikasi va korxonaning hisob siyosatiga bevosita bog‘liq bo‘lib, har bir holatda alohida tahlilni talab etadi.

Xulosa

FIFO usuli asosida mahsulot birligi tannarxini aniqlash bo‘yicha olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ushbu yondashuv zaxiralar harakatini iqtisodiy oqimga yaqin tarzda aks ettirishi bilan ajralib turadi va korxona moliyaviy hisobotlarining ishonchliligini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, uning samaradorligi faqat nazariy jihatdan emas, balki amaliy iqtisodiy muhitga ham bevosita bog‘liq bo‘lib, narxlar o‘zgaruvchanligi sharoitida foyda va tannarx ko‘rsatkichlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi aniqlanadi. Inflyatsion jarayonlarda FIFO usuli foydani nisbatan yuqori ko‘rsatishi mumkinligi sababli, bu holat boshqaruv qarorlarida ehtiyotkorlikni talab qiladi va real iqtisodiy holatni to‘liq baholash uchun qo‘shimcha tahlil vositalaridan foydalanish zarurligini ko‘rsatadi. Amaliy jihatdan korxonalarda FIFO usulini qo‘llashda zaxiralar hisobini avtomatlashtirilgan axborot tizimlari orqali yuritish, har bir kirim va chiqim operatsiyasini aniq ketma-ketlikda qayd etish hamda inventarizatsiya jarayonlarini muntazam ravishda amalga oshirish tavsiya etiladi, chunki bu yondashuv inson omilidan kelib chiqadigan xatolarni kamaytiradi va hisobning aniqligini oshiradi. Shuningdek, korxonalar moliyaviy natijalarni baholashda faqat FIFO usuliga tayanib qolmasdan, uni o‘rtacha qiymat yoki boshqa alternativ baholash usullari bilan birgalikda tahlil qilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi, chunki bunday yondashuv iqtisodiy qarorlarning asoslanganligini kuchaytiradi va risklarni kamaytiradi. Bundan tashqari, hisob siyosatini shakllantirishda korxonaning faoliyat turi, zaxiralar aylanish tezligi va bozor narxlari dinamikasini inobatga olish zarur, chunki bir xil usul barcha tarmoqlarda bir xil natija bermaydi. Umuman olganda, FIFO usuli to‘g‘ri va tizimli qo‘llanilganda tannarxni aniqlashda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi, biroq uning cheklovlarini hisobga olish va kompleks yondashuv asosida qaror qabul qilish korxona moliyaviy barqarorligini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi. (2016). Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida Qonun. Toshkent: Adliya vazirligi.
2. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. (2021). Buxgalteriya hisobi milliy standartlari (BHMS). Toshkent: Moliya vazirligi.
3. Vahobov, A. V., & To‘raqulov, F. A. (2019). Buxgalteriya hisobi va audit asoslari. Toshkent: Iqtisod-Moliya.

ISSN: 3030-332X Impact factor: 9,493 Volume 17, issue 1, Aprel 2026
https://wordlyknowledge.uz/index.php/IJSR worldly knowledge
Index: google scholar, research gate, research bib, zenodo, open aire.
https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG
https://www.researchgate.net/profile/Worldly-Knowledge
https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/3030-332X

4. Shodmonov, Sh. Sh., & G‘afurov, U. V. (2020). Makroiqtisodiyot. Toshkent: Iqtisodiyot.
5. Xodiev, B. Y., & Qosimov, A. M. (2018). Korxona iqtisodiyoti. Toshkent: TDIU nashriyoti.